

11. BÖLÜM

MODERNLEŞME, SEKÜLERLEŞME VE DİN

İhsan ÇAPCIOĞLU*

Dinin toplumsal değişim süreçleriyle ilişkisi dendiğinde akla modernleşme ve sekülerleşme kavramları da gelmektedir. Bunlar birbiriyle yakın ilişkili kavramlar olmakla beraber tamamen aynı değişimleri ifade etmezler.

11.1. MODERNLEŞME

Modernleşmenin sosyal bilimler literatüründeki üç farklı kullanımından söz etmek mümkündür: **a)** Birinci kullanım, analitik (ana parçalarına ayırarak tahlil eden) bir içeriğe göndermede bulunarak modernleşme ve modernleşen toplumsal yapının/sürecin oldukça soyut niteliklerini vurgular. Toplamlar bu nitelikleri taşıdıkları ölçüde “modern”; toplumun seçkinleri söz konusu nitelikleri elde etmede başarılı oldukları ölçüde ise “modernleşen” toplum olarak değerlendirilir. Bu anlamıyla modernleşme, bir toplumsal değişme sürecidir.¹⁴³ **b)** İkinci olarak, modern ve modernleşme kavramları tarihsel bir içeriğe sahiptir. Bu anlamda modernleşme, öncülerinden ayrılmış belirli zaman dilimlerine göndermede bulunur. Söz konusu zaman dilimi, Avrupa’da sekülerleşme ve kapitalizmin doğuşuyla sonuçlanan Rönesans ve Reformasyon’a kadar uzanır. Modernleşme, geleneksellik ve çağdaşlık arasındaki bir geçişin yanı sıra; evrensel bir toplum projesinin adıdır.¹⁴⁴ **c)** Üçüncü anlamıyla modernleşme, gelişmekte olan ülke liderlerinin ya da seçkinlerinin yürüttüğü bir dizi politikadan ibarettir. Bu modernleşme yorumunda liderler, kendi ülkelerinde köklü değişimlerin öncülüğünü yapan yenilikçiler olarak görülür. Modernlik, değişimin öncüleri tarafından içeriği ve boyutu koşullara göre değiştirilen ve yenilikçi liderlerin isteklerini/amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları bir toplumsal değişim vasıtasıdır.

11.2. MODERNLEŞME KURAMI

Modernleşme kuramı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan sosyal bilim çevrelerinde, Batı’nın model alınarak bütün dünya toplumlarının modernleşebileceği varsayımından hareketle savunulan bir sos-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Ankara. E-mail: icapci@divinity.ankara.edu.tr.

¹⁴³Anthony D. Smith, *Toplumsal Değişme Anlayışı*, Çeviren: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, ss.88–89.

¹⁴⁴Patricia Mainardi, “The Political Origins of Modernism”, *Art Journal*, Vol. 45, No. 1, Manet (Spring, 1985), s.13.

yal değişme yaklaşımıdır. Modernleşme kuramı Amerika'yı modernliğin temsilcisi olarak kabul eder. Bu kuram, büyük oranda yapısal işlevselciliğin temel öncüllerine (önergelerine, kabullerine) dayanır ve toplumların gelenekten modernliğe doğru yaşanan evrensel bir sürece muhatap oldukları takdirde gelişebileceklerini iddia eder.¹⁴⁵ Modernleşme kuramını savunanlar, toplumların modern ekonomik gelişme aşamasına ulaşmak için kültürel ve toplumsal bir değişim süreci yaşamak zorunda olduklarına inanırlar.¹⁴⁶

II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın yeniden yapılanması ve yorumlanmasına bağlı olarak 1950'li ve 1960'lı yıllarda ortaya çıkan modernleşme kuramı sosyal bilimler literatüründe oldukça etkili olmuştur. Az gelişmiş toplumların gelişmiş toplumları taklit ve takip ederek Batı tipi bir gelişme düzeyine ulaşacakları varsayımından hareket eden modernleşme kuramı, "gelişmeyi gelenekten modernliğe doğru aşamalı bir geçiş olarak kavramsallaştırmış ve bu geçişin, iktisadi düzeyde piyasanın ve dış yatırımların devreye girmesiyle, toplumsal düzeyde uygun Batı kurumları, değerleri ve davranışlarının benimsenmesiyle, siyasal düzeyde ise parlamenter demokrasinin uygulamaya konması" ile başarılabileceğini savunmuştur.¹⁴⁷

Amerika'yı modernliğin temsilcisi olarak sunan ve Dünya toplumlarının ancak Batı'nın model alınmasıyla modernleşebileceğini savunan modernleşme kuramcıları, yapısal işlevselciliğin temel öncüllerinden (önergelerinden, kabullerinden) hareketle toplumların gelişimini gelecekselden moderne doğru yaşanacak evrensel bir sürece dayandırmışlardır.

Böylece modern-geleneksel ayrımı, modernleşme kuramının en önemli dikotomik (iki temel kategorili/tipli) ayrımlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Modernleşme kuramcıları, başlangıçta toplumları modern ve geleneksel olarak ikiye ayırmakla birlikte, daha sonra bu ayırma, geçiş (tranzisyonel) toplumlarını (transitional societies)¹⁴⁸ da ekleyerek bu ayrımı üçe çıkarmışlardır. Geleneksel, tranzisyonel ve modern toplum tiplerine uygun düşen modeller ve bu modellerin temel karakteristikleri belirlenmiştir:

¹⁴⁵İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (1988-1989), Sayı: 1, s.289.

¹⁴⁶Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005, s.13.

¹⁴⁷Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren: Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.261.

¹⁴⁸Shmuel N. Eisenstandt, "Convergence and Divergence of Modern and Modernizing Societies From the Analysis of the Structuring of Social Hierarchies in Middle Eastern Societies", *International Journal of Middle East Studies*, No. 8 (1977), s.3.

“*Modern toplum*, kentleşmenin, endüstrileşmenin, medyatik iletişimin, yüksek bir okuma yazma oranının, seküler bir sistemin, demokratik ideallerin, “evrensel insanî değerlerin” görünür olduğu toplumu nitelerken, *geleneksel toplum*; bu kıstasların olmadığı ama bu kıstaslara göre belirlenen toplumu nitelemektedir. Bu noktada geleneksel kendi özgün paradigmasına göre tanımlanmamakta, Batı modernliğinin kavramsallaştırması içinde anlamlandırılmaktadır. Modernleşme kuramının özellikle klasik versiyonu geleneksel ve modern arasında ciddi çatışmaların olduğunu, dolayısıyla da modernleşme süreçlerinin önünün açılması için toplumdaki geleneksel unsurların tasfiye edilmesini öngörmektedir”. Bu haliyle bir değişme ve gelişme modeli olan modernleşme kuramı, toplumların modern ekonomik gelişme aşamasına ulaşmaları için kültürel ve toplumsal bir değişim sürecine ihtiyaç duydukları yönünde güçlü bir eğilimin öncülüğünü yapmaktadır.

Modernleşme kuramı, modernliğin bütün dünya toplumlarına yayılabileceğini, azgelişmişlik sorununun kökeninde Batı dışı toplumların kalkınma sorununun yattığını ve bu toplumlar modernleşti(rildi)klerinde kalkınma sorununun çözüleceğini savunur. Bu anlamda *kalkınma* süreci, *modernleşme* süreciyle özdeştir. Ancak modernleşme, doğal bir tarihsel sürecin eşliğinde gerçekleşebilecek bir durum olmaktan çok, Batı modelini izleyerek başarılabilecek bir toplumsal ödevi niteler. Modernleşme kuramına göre, Batı dışı toplumların modernleşmede başarılı olabilmeleri, sistemli bir biçimde *içsel tasfiye* ve *dışsal müdahale* süreçlerinin işletilmesine bağlıdır. Modernliğin önünü tıkayan geleneksel unsurlar toplumsal alandan ve tarihsel hafızadan ayıklanmalıdır. Batılı olmayan toplumlar eğer modernleşmek istiyorlarsa, modernleşmiş Batılı toplumların gelişim çizgisinde yol almalıdırlar.

Modernleşme kuramı, 1960’ların sonları ile 1970’lerin başlarından itibaren ciddi eleştirilerle karşılaşarak egemen söylem olma özelliğini kaybetmiştir. Bu dönemde kapitalist endüstrileşmenin ortaya çıkardığı olumsuzluklar üzerinde durulmuş, Batılı toplumlarca finanse edilen, ancak toplumsal ilerlemeyi ve ekonomik büyümeyi sağlamakta başarılı olamayan kalkınma modelleri yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁴⁹

11.3. MODERNLEŞMENİN BOYUTLARI

Modernleşmeyle alakalı olan veya onun aşamalarını ifade eden gelişme, batılılaşma, ilerleme, rasyonelleşme ve bireyselleşme gibi kavramlardan da söz edilmektedir.

Tarihsel olarak bakıldığında modernleşme, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar öncelikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde yaşanan değişimin bir ürünü olarak ortaya

¹⁴⁹Altun, Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş, s.13.

çıkan ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerine, 19. ve 20. yüzyıllarda ise Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına kadar yayılan bir süreçtir.¹⁵⁰ Hızı ve yoğunluğu değişken olmakla birlikte Dünya genelinde yaşanan bu süreci tanımlamak için literatürde modernleşmenin yanı sıra gelişme kavramı da sıkça kullanılmaktadır.

11.3.1. GELİŞME

Gelişme, bir anlamda modernleşmenin “pratik” kullanımıdır. Apter, Almond, Pye ve Binder gibi siyaset bilimcileri özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika toplumlarını incelediklerinde modernleşmeyi “gelişme” anlamında ele almışlardır. Bu noktada modernleşme toplumsal sorunların pratik çözümlerinin yanı sıra; kendi kendine yeten bir ekonomik gelişmeyi de içerir.¹⁵¹ Bu anlamda *gelişme* sürekli büyümeyi mümkün kılan toplumun ekonomik yapısındaki değişmelerin, *modernleşme* ise, ekonomik gelişmeye eşlik eden sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik değişme süreçlerinin adı olmaktadır. Başka bir ifadeyle gelişme, toplumunun altyapısında; modernleşme ise üstyapısında meydana gelen değişmelere işaret eder.

11.3.2. BATILILAŞMA

Daniel Lerner gibi bazı sosyal bilimciler ise, modernleşmeyi “*batılılaşma*” ile özdeşleştirmektedir. Amerikan sosyolojisinde modernleşme kuramının öncülerinden olan Lerner, 1950’li yıllarda yayımlanan *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (Geleneksel Toplumun Ortadan Kaybolması: Ortadoğu’yu Modernleştirmek) adlı eserin yazarıdır. Bu çalışmasında Lerner, İran ve Suriye gibi diğer Ortadoğu ülkeleriyle birlikte Türk toplumunu da değişme süreçleri açısından değerlendirir ve Atatürk devrimlerinin “batılılaşma” yolunda gerçekleştirilen modernleşme çabaları olduğuna işaret eder. Lerner’a göre, Türk modernleşmesinde, akıl ve pozitivist düşünce egemendir.¹⁵² Habermas’a dayanarak “modernite” ile “modernizasyon” arasında temel bir farklılık olduğunu belirten Çiğdem ise,¹⁵³ bu farklılığın, sadece Batılı toplumların değil, Batılı olmayan toplumların da tarihsel evrimini belirlediğinden söz etmektedir. Ona göre *modernlik (modernite)*, bir projeye, bir [iç] refleksiyona, *modernleşme (modernizasyon)* ise bu projeyi mümkün kılan kurumsal-yapısal evrime işaret eder ve bu anlamda batı dışı toplumlar modernleşirler, ancak modern olamazlar. Onlar sadece

¹⁵⁰Shmuel N. Eisenstadt, *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, Çeviren: Ufuk Coşkun, Doğubaki Yayınları, Ankara, 2007, s.11.

¹⁵¹Smith, Toplumsal Değişme Anlayışı, s.90.

¹⁵²Kadir Canatan, *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, ss.12-13.

¹⁵³Ahmet Çiğdem, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, Cilt: 3, s.68.

modernliğin kurumsal altyapısıyla eklemlenebilirler. Burada modernleşme, batı dışı toplumların, Batılı toplumların gelişmişlik düzeylerine gelmek için gösterdikleri çabayı ifade etmekte ve batılılaşma ile eş anlamlı bir kavram olarak ele alınmaktadır.

11.3.3. İLERLEME

Modernleşmeyle birlikte kullanılan kavramlardan bir diğeri *ilerlemedir*. İnsan düşüncesindeki ilerleme, insanlığın tarihsel olarak daha iyiye ve daha güzele doğru bir amaç çerçevesinde ilerlemesi anlamına gelir. *Bu anlayışa göre, tarihsel gelişim çizgisinin bir önceki aşaması, bir sonrakine göre daha geri ve ilkeldir*. İlerlemeye yüklenen bu anlam tarihinde daha çok 18. ve 19. yüzyıl Batı düşüncesine egemen olmuştur. Auguste Comte'un, insanlığın entelektüel gelişimine ilişkin ünlü üç hal kanunu [teolojik, metafizik, pozitif aşama], Hegel'in Tin'in kendi bilincine erme sürecinin geçirdiği aşamalar kuramı [tez, antitez, sentez aşamaları]; Marks'ın üretim biçimlerinin ilkel komünal dönemden komünizme doğru gelişimini ele alan diyalektik süreç anlayışı gibi sistemler temelde modernleşme fikrinin farklı formülasyonlar halinde ifade edilmesidir. Tarihsel süreçte modernleşmenin amacı, her aydınının düşünce sistemine göre değişmekle birlikte, ortak vurgu, mutluluk, özgürlük, eşitlik, erdem, aydınlanma ve barış kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹⁵⁴

11.3.4. RASYONELLEŞME

Sosyoloji geleneğinde modernleşme, ayrıca, 18. yüzyıl aydınlanma dönemiyle birlikte yoğun tartışmalarla gündeme gelen *rasyonalite/rasyonelleşme* kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Rasyonelleşme, Weber'den Habermas'a kadar sosyoloji kuramcıları açısından çok önemli bir referans noktası oluşturur.

Weber'in modernleşme kuramı, rasyonelleşme anlayışı üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı, *Weber'e göre modernlik ve rasyonalite birbiriyle yakından bağlantılı iki kavramdır*. O, rasyonalizasyonun, daha az büyüselsel ve gittikçe büyüsü bozulan bir dünyayı ortaya çıkaran en önemli süreç olduğuna inanır. Bu dünyada gelenek prestijini/gücünü kaybederken; bilim egemenliğini ilan etmektedir. Weber, Batı'da akılcılığın yükselişinin; kapitalizm, Protestan ahlakı, bürokrasi ve bilimin ortaya çıkışıyla bağlantılı olduğunu savunur. Ona göre rasyonelleşmenin, birbiriyle ilişkili, fakat analitik olarak birbirinden ayrılabilir ve bazen birbiriyle çatışan iki anlamı vardır:

a) Rasyonelleşme, bir taraftan, soyut kavramlar vasıtasıyla giderek artan bir şekilde kusursuz, formel bir dünya anlayışına göndermede

¹⁵⁴Mehmet Akgül, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya, 1999, ss.47-48.

bulunur. Weber rasyonelleşme süreciyle, bir taraftan, Batı toplumlarının tarihsel gelişimi ve evrimini açıklarken; **b)** diğer taraftan bu sürecin tarihte kazandığı biçimin özgün ve sadece Batı'ya özgü olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Ona göre başka toplumlarda da örnekleri görülen rasyonelleşme süreçleri, Batı'dakine benzer sonuçlar ortaya çıkaramamıştır. Ayrıca, Batı toplumları, birbiriyle özdeş iki süreç olan rasyonelleşme ve modernleşmenin birikimine sahip olmakla, diğer toplumlar karşısında bir üstünlük elde etmiştir.¹⁵⁵

Weber, rasyonelleşmenin başka gerilimler de üretebileceğini iddia eder. Rasyonelleşme, özgün dini bağlamlarından koparılmış sosyal alanlar yaratır. Modern Batı'da devlet, ekonomiden ve her ikisi birlikte din ve aileden ayrılmıştır. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*'de sadece dinin kapitalizmin yükselişine katkısını değil, aynı zamanda inanca dayalı yaşamın ve ahlakın rasyonel, metodik seyrini de ortaya koyar. Böylece rasyonelleşme, dinin yanı sıra, sanat ve bilimden kaynağını alan, ahlaki bir düşüncenin farkını ortaya çıkarmış olur.¹⁵⁶

11.3.5. BİREYSELLEŞME

Rasyonelleşme'nin yanında *bireycilik*, modern dünyaya ayırt edici rengini veren temel kavramlardan biridir. Modern topluma geçişle birlikte insanlar, geleneksel toplum yapısının ortaya çıkardığı kısıtlamalardan kendilerini kurtarmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Bu nedenle bireycilik, köklerini, modern toplumun kendine özgü yeni ahlaki ilkelerinden alır.¹⁵⁷ 16. yüzyıl Reformasyon süreciyle birlikte şekillenmeye başlayan ve 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle sistematik incelemelere konu olan bu kavram,¹⁵⁸ 19. yüzyılda, yenilik olgusu karşısında tepkiselliğin simgelerinden biri haline gelmiştir. Bireycilik, o zamandan beri gerek olumlu gerekse olumsuz çok farklı anlamlarda kullanıla gelmiştir. Örneğin, bireyin sosyal düzenle ilişkisinin modern toplumda köklü bir dönüşüme uğradığını savunan Luckmann, bu dönüşümün onun toplum içindeki "yeri"nde temel bir kaymaya yol açtığını belirtir.¹⁵⁹ Bununla birlikte, bireysel varoluşun toplumsal ko-

¹⁵⁵Ahmet Çiğdem, *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.78.

¹⁵⁶Kenneth H. Tucker, Jr., *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, Sage Publications, London, 1998, ss.128-129.

¹⁵⁷Peter Kivisto, *Key Ideas in Sociology*, 2nd Edition, Pine Forge Press, 2004, s.83.

¹⁵⁸Mehmet Süheyl Ünal, *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, s.4.

¹⁵⁹Thomas Luckmann, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi*, Çeviren: Ali Coşkun, Fuat Aydın, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s.11.

numuna ilişkin kapsamlı bir bakış açısı, özellikle Emile Durkheim'in eserlerinde bulunabilir.

Durkheim, modern toplumun birey açısından ciddi sonuçlar doğuracak bir niteliğe sahip olduğunu düşünür. *Ona göre dini semboller kolektif bilincin temelidir. Sosyal bir olgu olarak bireyi aşan bir karaktere sahip olan dinin varlığı, sosyal bütünleşmenin sağlanması ve sosyal düzenin devamı için temel koşuldur.* Durkheim, insanın homo duplex (çift yönlü)¹⁶⁰ özelliğinden dolayı, bireyleşmenin toplumsal bir temele dayanmasının zorunluluğundan bahseder.¹⁶¹ O, ahlaki ve sosyal açıdan önemli bir problem olarak gördüğü intihar olaylarını incelediği aynı adlı eserinde,¹⁶² insanların toplum tarafından sınırlandırılması gereken doyumsuz güdülerin yönlendirmesiyle hareket ettiklerini belirtir. *Ayrıca Durkheim, bireysel ihtiyaç ve arzuları tatmin etmeyle toplum tarafından istenen sorumluluk ve yükümlülükleri karşılama arasındaki dengenin kaçınılmazlığına dikkat çeker.* Birey ve toplum arasında kurulması beklenen dengenin kaynağı, istendik ve bağlayıcı değerlerin aşılایıcısı olan toplumsal ahlak anlayışıdır. *Bireyin öz benliğiyle toplumun değerleri arasında gerilim ya da çatışmanın meydana geldiği durumlarda ise bireysel intihar eğilimi artmaya başlar.*

11.4. MODERNLEŞME, SEKÜLERLEŞME VE DİN

Batı toplumlarında modernleşme sürecinde dinin, toplumdaki etkili ve hâkim konumu zayıflamış ve bu olgu sekülerleşme olarak isimlendirilmiştir. Bu süreç Comte, Durkheim, Marx ve Weber gibi sosyolojinin öncülerinin dine yaklaşımlarında da etkili olmuştur. Nitekim bu sosyologlar, modernleşme ile birlikte dinin etkisinin azalacağını, hatta bütünüyle ortadan kalkacağını iddia etmişlerdir. Onlara göre sekülerleşmeyle birlikte toplumlar gittikçe kutsaldan uzaklaşacak, dini otoritelere ilgi zayıflayacak ve din ortadan kalkacaktır. Bu düşünce, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını devam ettirmiştir.¹⁶³ Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sekülerleşme olgusu üzerinde tartışmalar başlamıştır. *Söz konusu tartışmalar din tanımlarından, bireysel*

¹⁶⁰Emile Durkheim, "The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions", *Émile Durkheim on Morality and Society*, Ed. Robert N. Bellah. Chicago: University of Chicago Press, 1973, ss.146-163.

¹⁶¹Luckmann, Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi, s.12.

¹⁶²Emile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, Glencoe, IL: Free Press, 1951.

¹⁶³Modernleşme ve din ilişkisi konusunda bir-iki örnek olarak şunlara bakılabilir: Erkan Perşembe, "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14-15, Ocak 2003, (ss.159-181); Erkan Perşembe, "Modernlik Gerçeğinden Postmodernlik Söylemine Din Sorunu", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, Ocak 2002, (ss.1-16).

*dindarlıklara ilişkin uygulama ve yorumlara kadar uzanmaktadır. 1960'larda teoriyi hararetle savunan ve 21. yüzyılda bir dine inananların küçük cemaatler halinde ve seküler kültüre karşı koyabilmek için bir arada yaşamak zorunda kalacaklarını söyleyen bazı sosyologlar, 20. yüzyılın sonlarında sekülerleşmiş dünya diye bir dünya olmadığını, birkaç yer istisna tutulursa dünya genelinde dinin yükselişe geçtiğini belirtmişlerdir. Onlara göre Amerika'da, İslam Dünyasında, Tibet'teki durum bunun en bariz delilidir.*¹⁶⁴

Sekülerleşme, üzerinde ittifak edilen tek bir tanımı olmasa da, Sanayi Devrimi sonrası Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle ortaya çıkan pek çok gelişmenin neticesinde, dinin bireysel yaşam alanlarının yanı sıra toplumsal yapılar, kurumlar, değerler ve düşünceler üzerindeki etkisinin değişen doğasını, anlamını ve durumunu niteleyen kuşatıcı bir içeriğe sahiptir.

*Sekülerleşme, genellikle, dinî inançlar, aktiviteler, kurumlar ve düşünce biçimlerindeki gerileme ya da çöküşü ifade eder.*¹⁶⁵ 19. yüzyılda modernleşmenin etkisiyle dinin zamanla modern toplumlarda bütünüyle yok olacağı düşüncesi, sekülerleşmenin ana tezini oluşturmuştur. İlerleyen dönemde yapılan deneysel çalışmalar ve gözlemler, durumun gerçekte böyle olmadığını, dinin tamamen yok olmak bir yana, farklı şekillerde daha da görünür hale geldiğini göstermiş ve böylece sekülerleşme tartışması da ana paradigmasını değiştirerek farklı bir boyut kazanmıştır. Sosyologlar bu kavramı, genel çerçeve olarak, dinî otoritenin toplumsal yer, zaman, hizmetler, kaynaklar ve personel üzerindeki kontrolünü kaybettiği, deneysel usuller ile dünyevi gayelerin dinî ve kutsal olan amaçlara yönelik ritüelistik ve sembolik aksiyon örneklerinin yerini aldığı çeşitli süreçleri ifade etmek için kullanmışlardır.

*Sekülerleşmeyi ortaya çıkaran nedenler, genel olarak, yukarıda modernleşmenin boyutlarında saydığımız ilerleme, gelişme, bireycilik, rasyonelleşme, bilimsel, ekonomik, teknolojik gelişmeler gibi modernleşmenin ürünleri olan bir dizi olgunun bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisi olarak sıralanabilir.*¹⁶⁶ Burada da görüldüğü gibi sekülerleşme, genellikle modernleşmenin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu çerçevede, çeşitli boyutlarıyla modernleşmenin, bireyler özelinde toplumları dine

¹⁶⁴Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", Hazırlayan: Ali Köse, *Sekülerizm Sorgulanıyor*, İstanbul, 2002, ss.11-32.

¹⁶⁵Bryan Wilson, "Sekülerleşme", M. A. Kirman, İ. Çapcıoğlu (Editör), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* içinde, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s.10.

¹⁶⁶Steve Bruce, "Sekülerleşme: Sistematiik Bir Betimleme", Çeviren: İhsan Çapcıoğlu, M. A. Kirman, İhsan Çapcıoğlu (Editör), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* içinde, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s.27.

bağımlı olmaktan çıkartarak bireysel anlamda dindarlığın ya da dini değerlerin etkisinin, dolayısıyla dini görünürlüğü gerilemesine neden olduğu düşünülmektedir. Zira bir zamanlar söz konusu gelişmelerin ürünlerinin doldurduğu alanları dini ve kutsal değerler doldurmaktaydı. Bu durumda değerlerdeki değişim, sekülerleşmenin tetiklediği süreçlerde karşılık bulmaktadır.

Sekülerleşme, Batı’da genellikle kiliseye üyelik ve katılımın gerilemesi, Kilise aidatlarının ödenmesindeki azalma, dini ritüellerin sıklığındaki düşüş, Kilisenin öngördüğü dini inançları olduğu gibi kabullenen insanların sayısının azalması, cinsellik, evlilik ve üreme gibi konularda dinî prensiplerin takip edilmemesi gibi bazı göstergelerle ifade edilegelmiştir. Bununla birlikte Berger, bu göstergelerin, “sekülerleşme”den ziyade “kurumsallaşmış dinden kaçış”ı yansıttığını, bu durumun Avrupa’ya özgü olduğunu, hatta Avrupa’da bile ülkeler arasında değişkenlik gösterdiğini; ABD’de ise tam tersi bir durumun geçerli olduğunu, *Kiliseye devamın ve dini ritüellerin gerilemediğini savunmuştur.* Ayrıca ABD’deki yeni dini hareketlerin çokluğunun yanı sıra, bu hareketlere ilginin ve katılımın yoğunluğu sekülerleşme tezini değiştiren etkenler arasında sayılmaktadır.¹⁶⁷

Sekülerleşme tartışmaları bağlamında “seküler” kelimesi, dünyaya ilişkin çağdaş olay ve olguları, “sekülerlik” dünyevi bu durumu, “sekülerleşme” dünyevileşme sürecini, “sekülerizm” ise dinî olmayan veya din karşıtı ilkeleri kişisel ahlak ve toplumsal örgütlenmelerin temeli olarak kabul eden bir ideolojiyi tanımlamaktadır.¹⁶⁸ Dolayısıyla sekülerizm dine karşı dini olmayana tercih eden, bunu destekleyen ve bunun için çalışan bir ideoloji iken,¹⁶⁹ sekülerleşme, sekülerizmden tümüyle bağımsız olmasa da bir süreç olarak daha çok dinin bireyler, toplumlar, kurumlar ve devletler bazında etkisinin azalmasını (değer yargısal olmayan bir durumu) ifade etmektedir. Max Weber’in *büyük bozumu* (disenchantment) ve Peter L. Berger’in *kutsal kubbenin (dinin) yıkılması* teziyle başlayan tartışma zamanla yeni bir boyut kazanmıştır. Berger’in kendisinin de bu tezden vazgeçmesi ile birlikte,¹⁷⁰ sekülerleşme tartışmaları, dinin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisinin bütünüyle ortadan kalkmasının söz konusu olmadığı, aslında *modernleşmenin* unsurlarının bireysel ve toplumsal yaşam alanları üze-

¹⁶⁷Peter L. Berger (Editör), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Eerdmans, Michigan, 1999, ss.1-18.

¹⁶⁸M. Ali Kirman, “Sekülerleşme ve Dinin Geleceği”, M. A. Kirman, İ. Çapcıoğlu (Editör), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* içinde, Otto Yayınları, Ankara, 2015, s.343.

¹⁶⁹Wilson, “Sekülerleşme”, s.10.

¹⁷⁰Berger, *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, ss.1-18.

rindeki etkisine koştur olarak *biçim değiştirdiği yönündeki bir yaklaşıma evrilmiştir*. Sonuçta sekülerleşme tartışmalarında kutsalın aslında yok olmadığı, ancak kutsala yüklenen anlamın ya da önemin değiştiği ve bu değişimin yansımalarının deneysel sonuçları ele alınmaktadır. Zira din sosyal değişme veya örf ile dinamik/tamamlamacı bir etkileşime girerek her yeni durumda varlığını sürdürmektedir.¹⁷¹

KAYNAKÇA

- Akgül, Mehmet, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Yayınları, Konya, 1999.
- Altun, Fahrettin, *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul, 2005.
- Berger, Peter L. (Editör), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Eerdmans, Michigan, 1999, ss.1-18.
- , “Sekülerizmin Gerilemesi”, Hazırlayan: Ali Köse, *Sekülerizm Sorunları*, İstanbul, 2002, (ss.11-32).
- Bruce, Steve, “Sekülerleşme: Sistematik Bir Betimleme”, Çeviren: İhsan Çapcıoğlu, M. A. Kirman, İhsan Çapcıoğlu (Editör), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar içinde*, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Canatan, Kadir, *Bir Değişim Süreci Olarak Modernleşme*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Coşkun, İsmail, “Modernleşme Kuramı Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (1988-1989), Sayı: 1.
- Çiğdem, Ahmet, “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, Cilt: 3.
- , *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Durkheim, Emile, “The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions”, *Émile Durkheim on Morality and Society*, Ed. Robert N. Bellah. Chicago: University of Chicago Press, 1973, (ss.146-163).
- , *Suicide: A Study in Sociology*, Glencoe, IL: Free Press, 1951.
- Eyüpoğlu, Osman ve Okuyan, Mehmet, “Kur’an’ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma’rûf Kavramı Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26-27, yıl 2008, (ss.175-213).
- Eisenstadt, Shmuel N., *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, Çeviren: Ufuk Coşkun, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2007.
- , “Convergence and Divergence of Modern and Modernizing Societies From the Analysis of the Structuring of Social Hierarchies in Middle Eastern Societies”, *International Journal of Middle East Studies*, No. 8 (1977).

¹⁷¹Bu konuda bir örnek olarak, Osman Eyüpoğlu ve Mehmet Okuyan, “Kur’an’ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma’rûf Kavramı Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26-27, yıl 2008, ss.175-213’e bakılabilir.

- Kirman, M. Ali, "Sekülerleşme ve Dinin Geleceği", M. A. Kirman, İ. Çapcıoğlu (Editör), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* içinde, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Kivisto, Peter, *Key Ideas in Sociology*, 2nd Edition, Pine Forge Press, 2004.
- Luckmann, Thomas, *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi*, Çeviren: Ali Coşkun, Fuat Aydın, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Mainardi, Patricia, "The Political Origins of Modernism", *Art Journal*, Vol. 45, No. 1, Manet (Spring, 1985).
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren: Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Perşembe, Erkan, "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14-15, Ocak 2003, (ss.159-181).
- , "Modernlik Gerçeğinden Postmodernlik Söylemine Din Sorunu", *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, Ocak 2002, (ss.1-16).
- Smith, Anthony D., *Toplumsal Değişme Anlayışı*, Çeviren: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- Tucker, Kenneth H., Jr., *Anthony Giddens and Modern Social Theory*, Sage Publications, London, 1998.
- Ünal, Mehmet Süheyl, *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.
- Wilson, Bryan, "Sekülerleşme", M. A. Kirman, İ. Çapcıoğlu (Editör), *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* içinde, Otto Yayınları, Ankara, 2015.

ÇALIŞMA SORULARI

Soru 1: Az gelişmiş toplumların gelişmiş toplumları taklit ve takip ederek Batı tipi bir gelişme düzeyine ulaşacakları varsayımından hareket eden kurum hangisidir?

- a) Postmodernleşme b) Modernleşme
c) Sosyal değişme d) Sanayileşme

Cevap: b seçeneğidir.

Soru 2: Kentleşmenin, endüstrileşmenin, medyatik iletişimin, yüksek bir okuma yazma oranının, seküler bir sistemin, demokratik ideallerin, "evrensel insanî değerlerin" görünür olduğu toplum hangi toplumu nitelemektedir?

- a) Geleneksel b) Sanayi c) Modern d) Postmodern

Cevap: c seçeneğidir.

Soru 3: Daniel Lerner gibi bazı sosyal bilimciler ise, modernleşmeyi "....." ile özdeşleştirmektedir. Cümledeki boşluğa aşağıdaki kelimelerden hangisi getirilmelidir?

- a) sanayileşme b) ilerleme c) postmodernleşme d) batılılaşma

Cevap: d seçeneğidir.

Soru 4: O (Weber),, gittikçe büyüdü bozulan bir dünyayı ortaya çıkaran en önemli süreç olduğuna inanır. Cümledeki boşluğa aşağıdaki kelimelerden hangisi getirilmelidir?

- a) batılılaşmanın
- b) ilerlemenin
- c) rasyonalizasyonun
- d) modernleşmenin

Cevap: c seçeneğidir.

Soru 5: Bu anlamda....., sürekli büyümeyi mümkün kılan toplumun ekonomik yapısındaki değişmelerin, ise, ekonomik gelişmeye eşlik eden sosyal, kültürel, siyasi ve psikolojik değişme süreçlerinin adı olmaktadır. Cümledeki boşluğa aşağıdaki kelimelerden hangisi getirilmelidir?

- a) gelişme - modernleşme
- b) modernleşme - gelişme
- c) gelişme - ilerleme
- d) gelişme - sosyalleşme

Cevap: a seçeneğidir.